

Om dödens betydelse eller icke-betydelse

– En läsning av epikurismens förhållande till
döden, utifrån Lucretius *Om tingens natur*

Av: Maria Tollstedt
Handledare: Fredrika Spindler

Sammanfattning

Uppsatsen tar upp frågan om döden inom den epikureiska filosofin. Det visar sig att frågan kan delas upp i flera frågor. Dessa delfrågor kring döden är kopplade till olika rädslor. Uppsatsen tar även upp hur frågan kring döden blir bron mellan metafysiken och etiken inom den epikureiska filosofin. Uppsatsens huvudpunkt är utredningen av Lucretius, *De rerum natura*. Uppsatsen följer Lucretius argumentation kring naturen, världen och universums uppbyggnad, gudarnas förehavanden och till slut döden som en icke-händelse och därför inget att frukta.

För att förstå Lucretius bör man även studera Epikuros originaltexter. Frågan är om Lucretius argument tillför någonting nytt inom den epikureiska filosofin, eller om Lucretius endast omformulerar och ger nya liknelser kring det som redan står att finna i Epikuros originaltexter.

Uppsatsens slutsats blir att Lucretius egentligen inte tillför någonting nytt och att Epikuros argument om döden som en icke-händelse står sig bra.

Nyckelord: Döden, rädslor, gudar, naturen, universum, atomer, etik, Epikuros, Lucretius, *De rerum natura*

Abstract

Title: About Deaths being or not being, a reading of Lucretius *De rerum natura*

The purpose of this essay is to examine the question of death within the epicurean philosophy. The main question can be divided into part questions. These part questions are connected to different fears. The essay also discusses how the question of death becomes the bridge between metaphysics and ethics within the epicurean philosophy. The essay's main focus is the examination of Lucretius, *De rerum natura*. The essay follows Lucretius argumentation about the construction of nature, the word and universe, the whereabouts of the gods and finally death as a non-event and therefore nothing to fear.

To understand Lucretius one also has to study the original texts written by Epicurus. The question is if Lucretius argument adds anything new to the epicurean philosophy, or if Lucretius only rephrases and comes up with new metaphores about what already is found in the original texts by Epicurus.

The essay's conclusions are that Lucretius doesn't add anything new, and that Epicurus original argumentation about death as a non-event is strong.

Keywords: Death, fears, gods, nature, universe, atoms, ethics, Epicurus, Lucretius, *De rerum natura*

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	3
Inledning	4
Syfte, frågor och disposition.....	5
Om den epikureiska etiken och Epikuros originaltexter kring döden.....	7
Utredning: <i>Om tingens natur</i>	9
Om naturen, världen och universum	10
Om gudar	12
Om döden.....	13
Tolkning och tillämpning: Warren och Onfray	20
Avslutande diskussion	24
Källor / litteraturförteckning	28

Inledning

Tankens mörker och sinnets skräck bör alltså förjagas, inte med dagens lysande spjut och strålar från solen utan med kunskap om världsalltets form och inre processer. (Lucr.,s.88)

Kan människor med hjälp av kunskap och logiskt tänkande bli av med sin oro och sina rädslor? Hos många människor väcker frågan om döden upp känslor som oro, rädsla, sorg och ångest. För många förknippas döden med obehag, något oundvikligt, någonting som kommer att drabba en förr eller senare, någonting som man inte behöver tala om, någonting som bara finns. Men vad är frågan om döden för en fråga? Vid ett närmande tycks frågan luckras upp och bli till flera och sinsemellan olika frågor. Är det vår egen död vi är rädda för? Eller är det snarare rädslan för att våra närstående ska dö ifrån oss, som ger upphov till ångest och obehag?

Inom den epikureiska filosofin är frågan om döden central. Frågan om döden kan i epikurismen ses som bron mellan metafysik (i betydelsen vad existerar och vad är varat uppbyggt av) och etik (hur ska vi leva, vad är det goda livet, hur ska vi förhålla oss till världen?). Det kan tyckas paradoxalt, då epikurismen på många sätt stod för en livsbejakande filosofi. Epikurismen, som bl.a. blivit anklagad för att vara en omoralisk, hedonistisk och farlig filosofi. Varför så denna fokusering kring döden? Om man följer den epikureiska argumentationen, blir det logiskt, att döden intar en sådan central ställning. Dock stannar inte Epikurismen kring frågan om döden för dödens skull. Epikuréerna använder snarare döden som en spegel, en reflexionsyta för att sedan återkomma till frågan om livet, till det som verkligen är, till varat och nuet. De misströstar varken över att det inte finns någon omnipotent gud eller någon postexistens att se fram emot. Tvärtom, livet blir ännu mer betydelsefullt när man förstått epikurismens grundpremiss, nämligen att detta liv är allt som existerar. Detta liv är ingen generalrepetition. Det gäller att finna lyckan i detta liv. Enligt epikurismen är det t.o.m. möjligt för människan, om man bara uppnår den rätta sinnesfriden och förståelsen om varats beskaffenhet, "att leva ett liv helt värdigt gudar". (Lucr.,s.83)

Vad epikurismen argumenterar för är, för det första att döden inte är vägen till evigt liv, dvs. döden är inte tillfället då den eviga själen lösgör sig från kroppens och materians bojor och återförenas med gud. För det andra är döden inte heller det radikalt onda, inga eviga straff eller hämnd från gudarna väntar oss. För epikuréerna är döden, som vi ska följa genom uppsatsen, ett tredje alternativ, nämligen ingenting. För dem är

döden ett utslocknande, tomhet, ett icke-existerande, en icke- händelse, ett intet. "För där döden är där är inte vi, och där vi är är inte döden." (O'Connor s.63)

Epikurismen anser, att det finns två stora rädslor i människors liv som står i vägen för att människor ska kunna leva fullt ut och känna lycka och tillfredsställelse. Dessa två rädslor är just rädslan för döden och rädslan för att straffas av gudar. Detta är kärnan i hela det epikureiska projektet. Det är till dessa två huvudfrågor man ständigt återkommer till i sina texter. Metaforerna är olika och ingångarna varierar men budskapet detsamma: Släpp taget om rädslorna, som hindrar dig från att leva fullt ut här och nu. För enligt epikuréerna är de i själva verket irrationella och baseras på okunskap om verklighetens sanna natur. Men är det möjligt att övertyga människor genom förnuftiga resonemang, eller handlar rädslan för döden snarare om biologi och instinkt? Hur sofistikerade argumenten än ter sig, är det kanske slutligen kroppen som ryggat tillbaka och vägrar lyssna till förnuftet. I uppsatsen kommer bl.a. Warrens uppdelning kring frågan om döden att tas upp. Warrens relaterar frågorna till olika rädslor. Warren menar att de fyra delfrågorna, med tillhörande rädsla, behöver besvaras var och en för sig.

Syfte, frågor och disposition

Uppsatsens syfte är: För det första, att försöka förstå vilken roll frågan om döden spelade i den epikureiska livsfilosofin. För det andra, att följa argumentationen och försök till svar kring frågorna om döden som fenomen och händelse. Kan epikurismen fungera som ett botemedel mot människors rädsla inför döden som den utlovar? Ger epikurismen i förlängningen dess anhängare en större livslust och sinnesfrid?

Frågor: 1) Vad är döden för en fråga i den epikureiska filosofin? Dvs. vilken ställning intar den i epikuréernas övergripande filosofiska projekt?

Mer exakt 2a) hur ställs frågan om döden i Lucretius lärodikt *Om tingens natur*?

Och 2b) hur besvarar Lucretius frågan om döden i *Om tingens natur*?

Litteratur: Primärkällan och uppsatsens röda tråd är Lucretius *Om tingens natur* (*De rerum natura*, 2002). Även några brev och maximer av Epikuros används för att få en övergripande förståelse av den epikureiska filosofin och dess grundläggande premisser. Det är filosofen och diktaren Titus Lucretius Carus (ca. 95 - 55 f.Kr) som får representera den epikureiska filosofin genom uppsatsen. I en poetisk språkdräkt men samtidigt klar, tydlig och pedagogisk, riktad till noviser och lekmän i sin romerska samtid, lägger Lucretius fram essensen i den epikureiska läran. Huruvida Epikuros skulle ha bedömt

Lucretius som en legitim talesperson för den epikureiska läran får vi aldrig veta, däremot tycks Lucretius ha ansträngt sig för att vara så trogen den grekiska förlagan som möjligt. Hutchinson nämner Lucretius "*Om tingens natur*" som en viktig text för förståelsen av epikurismen. Han konstaterar, att det är svårt att validera korrektheten i Lucretius dikt, eftersom Epikuros grundtexter, som Lucretius baserar sin dikt på, har gått förlorade. Men Hutchinson antar att Lucretius dikt reflekterar Epikuros korrekt. (Hutchinson,s.xiv) Många av Epikuros originalskrifter gått förlorade. Enligt Russell, vill Lucretius, två hundra år senare, komplettera Epikuros skrifter. Läran är densamma, men de två männens temperament skiljer sig åt. (Russell s.217,221) Russell pekar bl.a. på, hur de två männens liv slutade på olika sätt. I fortsättningen är Lucretius synonymt med epikurismen. Lucretius anses här ingå i epikurismen, dvs. i den epikureiska traditionen. Samtidigt är Lucretius verk självständigt. Dikten tar dock inte upp alla aspekter av den epikureiska filosofin.

Som sekundärlitteratur används framförallt Warren James *Facing death: Epikuros and His Critics* (2004) och Michel Onfrays *Kraften att leva: Ett hedonistiskt manifest* (2006). Dessa tolkningar visar på olika perspektiv och på två vitt skilda ingångar till den epikureiska filosofin. Å ena sidan Warren, som i sin bok anlägger ett analytiskt perspektiv på Epikuros. Han studerar koherensen i epikurismens argumentering kring döden. Warren inriktar sig i sin bok på frågan om döden snarare än hela den epikureiska traditionen. Å andra sidan Onfray, som i sin bok snarare använder sig av Epikuros filosofi som en livsåskådning. Han uppmanar oss att vända oss till Epikuros för tröst och vägledning i livet. För Onfray är koherensen i argumenteringen inte lika viktig. Huruvida Onfray kan sägas ingå i den epikureiska traditionen, eller snarare använder sin egen tolkning för att måla upp en vision av vad epikurismen skulle kunna stå för, lämnar denna uppsats öppen.

Uppsatsens disposition: I utredningsdelen kommer dessa frågor att tas upp: Vad är alla tings yttersta natur, inklusive människans kropp och själ, uppbyggd av, enligt Lucretius? Vad är gudarna, och vad spelar de för (icke)roll i människors liv? Hur stark är liknelsen mellan sömnen och döden som Lucretius målar upp? Håller symmetri argumentet, som vill visa på att det är lika odramatiskt att vara död som det är att inte vara född? Hur väl lyckas Lucretius övertyga läsaren om, att döden inte är någonting för oss? Efter det presenteras två olika tolkningar och tillämpningar av epikurismen, Warrens och Onfrays. I den avslutande diskussionen kommer det som framkom i utredningen att relateras till de två tolkningarna som Warren och Onfray ger. Först något om den epikureiska etiken och Epikuros argumentation kring döden.

Om den epikureiska etiken och Epikuros originaltexter kring döden

Grow accustomed to the belief that death is nothing to us, since every good and evil lie in sensation. However, death is the deprivation of sensation. (O'Connor s.63)

Det är lättare att förstå, hur Lucretius argumenterar, om man har en grundläggande förståelse av Epikuros och den epikureiska traditionen. Den epikureiska läran sammanfattas med fyra grundpremissen kallad *tetrapharmakos* (The four-part cure). Det är detta som den epikureiska etiken bygger på:

God should not concern to us.
Death is not to be feared.
What is good is easy to obtain.
What is bad is easily avoided. (Warren,s.7) ¹

Detta är den epikureiska sanningen om världen och måttstocken för deras etik. Dessa påståenden är inte någonting man antas förstå eller hålla med om direkt. Det krävs träning. I sina texter lägger Epikuros ner stor möda på att lägga fram olika argument för att världen är beskaffad på detta sätt. Lucretius tar framförallt upp de två första premisserna i sin dikt. De två övriga som handlar om *lust* respektive *olust*, alternativt *brådåligt*, *ont/gott* går han inte närmare in på. Enligt Epikuros måste njutningen ske både medvetet och med gott samvete. För Epikuros är njutning såväl startpunkten som målet för allt. Det är mot njutning våra handlingar alltid bör sträva. Samtidigt tillägger han, att vi endast behöver njutning när vi känner smärta, och följaktligen när vi inte längre känner smärta behöver vi inte längre njutning. Enligt Epikuros är njutning frånvaron av fysisk smärta och mental oro. Det handlar alltså inte om att söka snabba eller impulsiva lustupplevelser. (Inwood,s.30) Man måste även hela tiden balansera lusten och olusten och göra kalkyler för att se om njutningen är värt besväret. Ibland krävs det att man avstår från lust, om man kan räkna med att en dos olust kommer på köpet. Drivkraften är lika mycket att eliminera olusten som att framkalla lusten. Det är

¹ Tre översättningsalternativ:

God holds no fears,
death no worries.
Good is easily
attainable,
evil easily endurable.
(Sedley,2004)

Don't fear god,
Don't worry about death,
What is good is easy to get,
and
What is terrible is easy to
endure. (Inwood,s.vi)

There are no divine beings witch
threaten us,
There is no next life
What we actually need is easy to get
What makes us suffer is easy to put up
with (Inwood,s.vii)

dock inte enbart utifrån ditt egna perspektiv. I "lustkalkylen", måste du även inkludera den andre och se till din omgivning. Onfray beskriver "lustjakten" som, "den etiska scenen, som en moralisk teater utan andrum" (Onfray,s.107,108). Dvs. i alla handlingar och situationer uppstår moraliska överväganden och i möten med andra ställs ständigt olika intressen och lust-olust- kalkyler mot varandra.

Det är i *Letter to Menoeceus* och *Key doctrines* Epikuros adresserar frågan om döden. Epikuros grundargumentation kan delas upp i två delar:² "*Berövande argumentet*" och "*Existens argumentet*". (se bl.a Lei,2007) "*Berövande argumentet*" lyder: "Death is nothing to us. For what has been dispersed has no sensation. And what has no sensation is nothing to us." (O'Connor s.69) Epikuréerna anser, enligt Warren, att det enda sättet någon kan ta skada (be harmed) är genom att känna smärta, mentalt eller fysiskt. En död person kan varken uppfatta eller förnimma något. Därav kan denna person inte heller känna något, alltså är denne person bortom att kunna skadas (be harmed). (Warren,s.17) Epikuros menar att, enligt Warren, att vara död innebär att det inte längre finns några förutsättningar för att förnimma, då döden är slutet på förmågan till perception. Argumentet vill visa på att döden inte är en förlust för den avlidne, för en död är inte närvarande eller existerande och kan följaktligen inte berövas någonting. Epikuros vill vänja oss vid tanken på, att döden inte angår oss, för "där vi är, är helt enkelt inte döden". "*Existens argumentet*" lyder: "Death, therefore - the most dreadful of evils - is nothing to us, since while we exist, death is not present, and whenever death is present, we do not exist. It is nothing either to the living or the dead, since it does not exist for the living, and the dead no longer are." (O'Connor s.63) I denna variant av argumentationen vill Epikuros betona att döden inte är någonting, varken för den döde eller för den levande. Död är per definition det absolut motsatta till existens. Dödets tillstånd är rent semantiskt motsatsen till liv. Vi är inte där, medvetandet har upplösts, alla förutsättningar för sinnesintryck har raderats. Döden kan inte vara annat än ett icke-vara, ett intet. Det är dessa argument, som sedan Lucretius utvecklar med symmetri- och dröm argumentet. Enligt Warren kan man dock fortfarande känna en oro över att dö för tidigt och gå miste om njutning och lycka:

Someone might be quite happy with the conclusion that being dead is not painful, and therefore agree that they should not fear in anticipation the state of being dead (in other words, they might agree wholeheartedly with *Key doctrines* and *Letter to Menoeceus* 125), but nevertheless feel anxious at the thought that dying at some

² Varken Epikuros eller Lucretius använder explicit "existence- symmetri eller berövande argumentet". Det är senare som filosofer sett ett mönster i deras argumentation och kommit att dela upp dessa i tre olika argument. (se exempelvis Warren kap.2 och 3, och Leis utredning). Fortsättningsvis när det i texten hänvisas till dessa tre argument betyder detta t.ex. att "berövande argumentet" är det meningar och stycken hos Epikuros eller Lucretius som nutid filosofer anser hör ihop under denna definition.

point in time will rob them of pleasure that they would have experienced had they died at a later time. Their life might be better than it will turn out to be. Their death might be *premature*. (Warren,s.107)

Man kan hävda att oavsett när man dör, så kommer man att berövas den njutning och lycka man eventuellt skulle ha upplevt om man fått fortsätta leva. Frågan kring *förtidig död* är problematisk. Är det rimligt att förvänta sig att ett normalt liv ska sträcka sig till ålderdomen? Och att ju tidigare man dör utifrån den förväntade åldern, desto mer lycka har man blivit frångången? Det går även att hävda att alla dagar i livet är en gåva i sig, och att man inte kan förvänta sig att uppnå en viss genomsnittsålder. Alltså, å ena sidan tänk dig att alla dagar i livet är bonus, å andra sidan oberoende av vilken dag du dör, så tar döden ifrån dig eventuell framtida lycka. Resultatet av den senare ståndpunkten blir att döden, när den än infaller i livet, blir till en provokation, ett ont som bör bekämpas, någonting som man inte bör och kan försonas med.³

Utredning: *Om tingens natur*

Nedanstående utredning har samma ordningsföljd som Lucretius dikt. Dvs. först förklaras vad allting, inklusive naturen, världen, universum, kroppar, medvetande och själar, ytterst är uppbyggt av, därefter att vi inte har någonting att frukta av gudarna. Slutligen att rädslan för döden är obefogad och att vi bör förhålla oss till döden som en icke-händelse. Lucretius vill förklara vad universum (ytterst) är uppbyggt av. Han ger även naturvetenskapliga förklaringar på olika naturfenomen, som tidigare setts som bevis för gudarnas existens och ingripande i världen. Lucretius vill sedan övertyga oss om att rädslan för döden och gudarnas vrede är obefogad, och att dessa rädslor står i vägen för att finna sinnesro (ataraxia)⁴. Lucretius tar inte upp den epikureiska etiken dvs. dikten går inte närmare in på hur man ska leva i relation till varandra, hur man uppnår det goda livet och vad lycka, njutning och sinnesro ytterst handlar om. Dikten svarar framförallt på två av de fyra epikureiska grundantagandena: Frukta inte gudar och frukta inte döden. Premisserna tre och fyra: Vad som är gott och lätt att uppnå och vad som är dåligt och lätt att stå ut med, behandlas inte lika grundligt. Det står inte explicit, men vi får anta att Lucretius anser att det goda livet är nåbart när vi väl har eliminerat okunnigheten om världens beskaffenhet. Kunskapen ska till slut ge oss den epikureiska sinnesron. För din egen (sinnesfrids) skull, låt dig övertygas av fakta att gudarna inte kan skada dig och att döden är ett intet. Lucretius vill göra upp med vantro, fördomar, missuppfattningar och vanföreställningar och istället lägga fram naturvetenskapliga argument för hur verkligheten är beskaffad,

³ För utförligare resonemang kring förtidig död, se Warren, kapitel 4. *Premature Death and a Complete Life*.

⁴ Ataraxia är ett mångfacetterat begrepp, det översätts till sinnesro. När du har uppnått detta tillstånd är du varken rädd för döden som sådan eller att dö i förtid. När ataraxia är uppnått är ens liv, enligt epikurismen, fullkomligt. (Warren,s.154-159)

allt för att människor ska upphöra med att frukta gudarna och döden. Enligt Linnér är Lucretius slutmål positivt: Lucretius vill hjälpa människor att finna lycka. Linnér menar att diktens huvudsyfte är: "att visa hur människor bör leva". (Linnér, s.11) Det går eventuellt, som Linnér gör, att filtrera fram en etik i Lucretius dikt. Det är i sådana fall en negativ definition av etik Lucretius ger. Dvs. gör dig av med de två stora rädslorna och du kommer att finna sinnesro (lycka). Lucretius skriver varken om begär eller mellanmännsliga relationer. Epikuros å andra sidan beskriver begärens olika uttryck på ett systematiskt sätt. Han delar upp begären i tre olika typer: 1) Naturliga och nödvändiga, 2) naturliga och onödiga och 3) begär som varken är naturliga eller nödvändiga, som enbart består av tycke och smak. (O'Connor, s.70,74) Epikuros beskriver sedan hur begären kan tillfredställas alternativt elimineras. Om man, enligt Epikuros, vill leva det goda livet måste man även leva rättvist, ärofullt och måttfullt. För ett rättvist liv är även bekymmersfritt, vilket i sin tur leder till sinnesro. Bl.a. av detta skäl betonar Epikuros starkt vikten av vänskap. (Inwood, s.32,33,34)

Lucretius lägger inte endast fram ett argument utan flera, för att stärka sin och Epikuros tes och övertygelse: Döden angår oss inte, döden kan inte vålla oss någon smärta och rent konkret ska vi inte vara rädda för döden. Lucretius är en epikuré. Han förlänger Epikuros filosofi och ger den nya infallsvinklar. Lucretius beundrar Epikuros, denne grek, lärans grundare. Epikuros framställs av Lucretius som "man", "fader" och slutligen "gud". (Lucr., s.14) Det förefaller som om Lucretius själv inte ansåg att han lade fram nya teorier, utan endast kompletterade läran med nya argument.

Om naturen, världen och universum

Alltså förgås ingenting och blir till intet, men allting upplöses bara och återgår till att vara atomer. /.../

Alltså förintas inte i grunden de synliga tingen ty de som dör skapas alltid om av naturen till nya: utan en annans död låter ej hon någonting födas. (Lucr., s.28)

Innan Lucretius går in på frågan om döden, vill han först förklara vad som finns, varat självt och hur allt hänger ihop, dvs. metafysiken. Allt består av "atomer", synonymer är "alstrande kroppar", "ursprungspatriklar", "råämnen" och "frön". Dessa kommer först och av dessa "atomer" är hela världsalltet uppbyggt. Dessa "urpartiklar" är oförstörbara och eviga. (Lucr., s.22,28) Lucretius slår fast att varje sak har sitt säregna "råstoff varur det föds, och av detta bestäms till vad det ska formas. Vi måste alltså slå fast att ingenting alstras ur intet." (Lucr., s.25,26) Ingenting föds heller ur intet på befallning av gudarna. Alltså, gudar står inte bakom naturens ordning. Gudarna råar inte över naturlagarna. "Nästa sanning är: Naturen upplöser allting i dess atomer igen, till intet förvandlas ej

något." (Lucr.,s.27) Lucretius definierar en atom som icke delbar, tät och kompakt. Detta måste en atom vara, för annars skulle atomer inte klara av att bidra till att gång på gång skapa nya världar. Som garanti för att världen inte kan falla ihop till ett intet, måste atomer (ursprungspartiklar), små, intakta och bestående, finnas. (Lucr.,s.36,43) Atomer kan ombildas till olika nya former och massa, likt bokstäver som återkommer i nya ordkombinationer. (Lucr.,s.72) För att rörelse ska vara möjligt finns förutom atomer (som alla kroppar och massa består av) även "tomrum", "vakuum". (Lucr.,s.30-32) För både Lucretius och Epikuros är universum oändligt. De skiljer på universum (i betydelsen allt som finns) och på världar (likt vår värld). Universum sträcker sig ändlöst och är utan gräns. Lucretius kommer fram till detta genom att argumentera för att universum inte i någon riktning har en yttersta slutpunkt. Universum kan inte ha något slut för ingenting finns bortom universum. Alltet, dvs. universum, kan inte angränsa till någonting annat, för detta andra kan per definition inte finnas. (Lucr.,s.48,47) Lucretius menar, att det med största sannolikhet kan finnas andra världar som vår i det oändliga universum. Och att där kan finnas människor och djur, men att dessa inte behöver likna oss. Vi borde av detta även sluta oss till, att (vår) himmel, jord, måne och sol som skapelsen har skapat, ej är ensamma och unika i sitt slag utan snarare är ofattbart många. Hur universum skapade sig själv går Lucretius inte närmare in på. Det tycks som om naturen själv har skapat det som finns, helt utan hjälp av gudar.(Lucr.,s.83) Vi borde tänka oss naturen som obunden, lycklig, fri, och självständig från styrning av gudar. Lucretius vill få oss att förstå orimligheten i att tro, att gudarna i det oändliga universum skulle kunna hålla ordning på allt. För det första, hur skulle gudarna kunna vara på alla platser samtidigt, det finns ju oändligt många världar? Och för det andra, gudarna har fullt upp med att leva det goda och eviga livet. De har inte tid att upprätthålla naturlagar eller utfärda straff och belöningar. (Lucr.,s.83) Lucretius uppmanar oss att fortsätta läsa, att gå vidare på stigen till kunskap. "Du kommer att fatta naturens innersta dunkla djup, när ting får belysa varandra". (Lucr.,s.52)

Lucretius vill, att vi upphör med dyrkandet av gudarna och istället riktar vår beundran och dyrkan till den bördiga jorden, vår moder. Det är jorden som är vår gemensamma mor. Det är hon som ser till, att vi kan leva ett gott liv och att vår art kan leva vidare. Innan Lucretius går in på människans död, förklarar han generellt om döden i naturen och hur allt hör ihop i naturens eviga kretslopp. Döden upplöser tingen, men detta betyder inte att även tingens atomer förintaskas. I samma stund som det ena tinget dör, rör sig atomerna vidare och förenas i nya kombinationer av former och färger. (Lucr.,s.80,81) Lucretius vill bekämpa vidskepelse som vill få oss att tro att universum, stjärnorna, solen och månen, jorden och havet är gudomliga kroppar. Dessa ting består inte av någon gudomlig själ och är inte delar av ett gudomligt medvetande.

(Lucr.,s.156,157) Sammanfattningsvis, ingenting kan uppstå ut intet. Och allt som finns är materia (atomer) och tomrum (vakuum).

Om gudar

Det är ju galenskap! Ty säg, vilken nytta kan väl de saliga gudarna ha av att människan är tacksam, så att för hennes skull de gjorde sig allt detta omak? Eller vad kunde väl fresta dem så att överge plötsligt livet i ostört och upphöjt lugn de njutit så länge? (Lucr.,s.157)

Gudar finns, men Lucretius betonar att de håller till bortom vår värld. Får bara människor reda på hur världen ytterst är beskaffad, dvs. hur naturen är uppbyggd och fungerar, är sinnesfrid inom räckhåll för alla. Han menar, att det är felaktigt att tro att gudarna har skapat vår värld för människans skull. Gång på gång slår Lucretius fast att universum inte är skapat av "någon högre makt", universum är inte perfekt, "universum har skavanker!" (Lucr.,s.58) Men varken Lucretius (eller Epikuros) förnekar att gudar finns (exakt hur många det är nämner de aldrig, men de är oräkneliga). Det finns gudar, men det är ett misstag att tro att de bryr sig om människors förehavanden på jorden. Gudarna har fullt upp med att njuta av sitt odödliga liv, helt avskilda från oro och smärta långt borta från människovärlden, och varför skulle de bry sig om människorna. (Lucr.,s.71) Det är oklart var i universum Lucretius placerar gudarnas boning. De lever inte i vår värld, men inte heller utanför universum. Gudarnas värld är inte synlig för oss människor. Gudarnas natur är subtilare och kan inte noteras med våra sinnesorgan. Vi kan endast försöka förstå gudarnas existens med tanken och fantasin, men det räcker ändå inte till. Var gudarna än befinner sig, står det klart, att de inte kan påverka skeenden på jorden och i förlängningen inte kan ha någon inverkan på våra liv. Liksom människor inte kan röra och ingripa i gudarnas värld, så kan inte heller gudarna nå eller påverka vår värld. (Lucr.,s.156,157) Lucretius kan inte placera gudarna, och han tvekar om vilken plats och betydelse han ska ge dem. Tydligt är att gudarna inte är allomfattande. För Lucretius står naturen och naturlagarna högre än gudarna. Lucretius ställer sig frågande till hur gudarna skulle ha kunnat skapa människan. Exempelvis, varifrån skulle gudarna ha fått mallen att skapa människan utifrån? Varifrån skulle de ens fått idén till att skapa någonting liknande människan? Hur har gudarna fått kunskapen om atomer och hur nya former bildas? Nej, ytterst är det bara naturen själv som har kunskapen om naturen. (Lucr.,s.158)

Lucretius förklarar samtidigt hur människor felaktigt men på ett logiskt sätt kom att tro på gudar. När man studerar naturfenomenen på himmelen och årstidernas återkommande skiftningar, är det lätt att tycka sig se en plan bakom allt detta, en vilja

högre och mäktigare än människan. Det var genom denna undran och sökande efter svar som gudarna uppkom i människans föreställningsvärld. Människor antog sedan att gudarna befann sig högt ovanför oss, överblickade allt och styrde skeendet. Av denna logik följde att gudarna även hade kontrollen över människan och makten att straffa eller belöna efter behag. (Lucr.,s.186) På ett ställe i dikten tillåter Lucretius sig själv att inkluderas i ett vi. Ett vi som tvivlar på allt, men han anser trots allt att fruktan beror på okunnighet och kan botas.

Ja, i vår okunnighet förtärs vi av frågorna och tvivel - skapades världen en gång, har den verkligen uppstått ur intet och måste vi alla dö, totalt försvinna och världens murar, trötta till slut på all rastlös rörelse, falla, eller har de på gudars bud begåvats med evigt vara, (Lucr.,s.186)

Vid exempelvis jordbävningar är det heller inte konstigt att människor "faller offer för tron att värden regeras av gudar vilka har makt över allt och övernaturliga krafter". (Lucr.,s.187)

Lucretius har gått till eftervärlden som en talesperson för den gudlösa epikureiska filosofin "he came to be the leading spokesman of the godless Epicurean philosophy". (Sedley,2004) Man kan möjligen anklaga Lucretius för att ha panteistiska tankar med naturen som gud, eller för att han erkänner många gudar, snarare än att hålla sig till en monoteistisk, omnipotent och allvetande gud. Men Lucretius (re)presenterar inte en helt ateistisk världsåskådning. I Lucretius universum existerar det gudar men inte i den vanliga betydelsen, som oftast implicerar, dels att gudarna skapade världen och människan och dels att gudarna intresserar sig för och ingriper i människors liv. Lucretius neutraliserar gudarna och tar ifrån dem deras betydelse för oss. Allt som blir kvar av gudarna, i Lucretius universum, är att de finns och att vi ska se på dem som varelser i samma universum, men att de är fullt upptagna med sina egna bestyr. Var i universum gudarna än befinner sig, så är de långt ifrån den mänskliga jorden. Lucretius vill istället vända våra blickar mot naturen och dess minsta beståndsdelar. Det är i naturen, med dess lagar, som svaren på både den mänskliga existensen och universum står att finna.

Om döden

Var alltså lugn! Vi har ingenting att frukta av döden ty den som inte finns till vet ej av smärta, och intet, när väl en odödlig död har släckt hans dödliga levnad, skiljer honom från den som aldrig föddes till världen. (Lucr.,s.110)

Rädslan för döden kan ta sig många olika uttryck, men Lucretius anser att det är en "ogrundad skräck". (Lucr.,s.88) En "odödlig död är allt som väntar oss". (Lucr.,s.110) Enligt Lucretius fruktar människor saker som vi inte behöver frukta, "inte mer än de hotfulla spöken ett barn kan ana i mörkret". (Lucr.,s.88) Han beskriver irrationella scenarion som denna dödsrädsla har resulterat i. Det är just denna dödsrädsla som får människor att ställa till det för sig. Genom att skaffa sig makt och rikedomar försöker vissa övervinna sin dödsrädsla. Ens liv börjar alltmer handla om att bygga upp ett livsverk, som man vill ska bestå efter ens död. Livet blir då mer till en tävlan om makt, där alla inte kan vinna. Människor blir till ens motståndare istället för ens medmänniskor. (Lucr.,s.88)

Lucretius förklarar sedan begreppen *sinne*, *själ* och *kropp* och deras relation till varandra. I förlängningen vill han (be)visa att även sinnets natur är kroppsligt. Sinnet (även kallat förståndet) är huvudet som styr kroppen. (Lucr.,s.88) Enligt Lucretius är sinnet lokaliserat till bröstet. Själen har ingen fast punkt utan är utspridd i hela kroppen. Själ och sinne hör ihop och har båda en materiell natur eftersom de kan kommunicera med kroppen. Själ och sinne hör ihop i och med att sinnet skickar signaler och impulser till själen, som sedan själen för vidare ut till kroppen. Vi kan, via empiriska observationer, studera hur sinnet uppfattar allt som kroppen upplever, enligt Lucretius. Allt det som kroppen utsätts för, utsätts också sinnet för. Däremot, tillägger Lucretius, kan sinnet av egen kraft förstå, tänka och glädjas även när kroppen och själen inte uppfattar eller tar emot några impulser. Sammanfattningsvis slår Lucretius fast, att sinnets natur är kroppsligt, bl.a. genom att vi kan notera att fysiska saker som vapen och kyla även får sinnet och inte bara kroppen att lida. (Lucr.,s.90,91) Det går alltså inte att skilja på själen, sinnet och kroppen. Alla dessa tre uppstår och upplöses samtidigt. En kropp kan exempelvis inte uppkomma och existera för sig själv. Kropp och själ blir till en ömsesidig enhet redan i moderns mage och lär sig redan där att existera i samförstånd, helt oskiljbara, enligt Lucretius. Vidare att själen, sinnet och kroppen är sammanflätade med varandra. Ingen av de tre undgår döden, inte ens de lätta själarna. När Lucretius talar om själen så menar han samtidigt även sinnet, för dessa två, visar det sig, är egentligen detsamma. (Lucr.,s.95,97) (Om nu själen och sinnet är detsamma för Lucretius, kan man undra, varför han först genomgick mödan att skilja på dessa två begrepp tidigare i dikten.) Lucretius liknar kroppen vid ett lerkärl och själen som dess innehåll (vatten). När kärlet går sönder fördunstar vattnet (själen) och löses upp i sina atomer. När kroppen dör frigör sig sinne och själ. Sinnet och själen kan helt enkelt inte leva utanför kroppen, i luften. Den förmår inte att hålla ihop sig, själen sönderdelas, upplöses, och går under. (Lucr.,s.100,101) Själen föds tillsammans med kroppen och tynar även bort med kroppen. Själen är som rök och liksom rök löses själen upp i luften. (Lucr.,s.98)

Anser vi att tillstånden *att vara död* och *att vara levande* är varandras motsatser, måste vi även logiskt, enligt Lucretius, hålla med om att:

För det första, förändring betyder att det som fanns före inte längre finns. Och för det andra, för att någonting ska kunna kallas för odödligt får ingenting varken förändras, läggas till eller tas bort. (Lucr.,s.100) Lucretius betonar att döden är någonting radikalt annorlunda än att vara levande. Villkoren är radikalt annorlunda. Sinnet och kroppen är ingenting var och en för sig. Helheten är större än delarna var och en på sitt håll. Ett öga kan exempelvis inte se av sig själv om det slits bort från den övriga kroppen. Detsamma gäller för sinnet och själen. En kropp utan sinne och själ kan varken behålla känsel eller liv. Atomer blandas och hålls ihop i kroppen, i köttet, benen, senorna, själen osv. (Lucr.,s.101), dvs. döden är ett upplösande av den förening som utgör det mänskliga levande tillståndet. Utan själ och sinne kan kroppen inte förnimma. Denna upplösning är ett upplösande av personen, identiteten. Du uppgår i ett ickevara, och detta ickevara är inte du, så varför oroa dig, du är inte där.

Lucretius beskriver även själva dödsögonblicket (hur han kan veta vad en människa i dödsögonblicket upplever går han inte närmare in på). I dödsögonblicket upplever inte den döende att en enhetlig själ lämnar kroppen, nej snarare förnimmer den döende att själen bit för bit lämnar kroppen. Själen och sinnesorganen upplöses successivt, enligt Lucretius. Det tycks som om sinnet sörjer sin upplösning, sin död. Om sinnet och själen vore odödliga och går vidare till ett evigt liv då borde de väl glädja sig i dödsögonblicket och känna en stor befrielse, likt en orm som kryper ur sitt slitna gamla skinn. (Lucr.,s.103) Det går att diskutera, dels huruvida en döende och dels huruvida själen beklagar sin upplösning eller inte. Men, enligt Lucretius, om det nu skulle vara så att själen trots allt lever vidare utan sin kropp och sina sinnesorgan, då kan den ju inte på egen hand känna och leva. Vad som än eventuellt skulle kunna leva vidare är alltså så radikalt annorlunda, att det inte går att säga att det är vi själva som lever vidare efter döden. Om nu själen är odödlig och evig, och en själ tränger in i en kropp vid födelseögonblicket, varför minns vi inget från alla dessa tidigare liv vi levtt, undrar Lucretius? Våra tidigare liv måste väl ha lämnat några spår? Vad är det egentligen vi kallar för döden? Om sinne och själ genomgår en stor reningsprocess innan de föds på nytt, som gör att de tappat alla minnen från föregående liv, är steget inte långt till att kalla detta för döden, resonerar Lucretius. Det kan inte anses vara samma själ, personlighet, människa som kommer tillbaka (Lucr.,s.104). Möjligen är det samma atomer som återanvänds och bildar nya konstellationer.

Lucretius är lika kritisk till reinkarnationsteorin som till teorin om ett ickemateriellt evigt liv. Han bemödar sig lika mycket med att avfärda båda dessa, enligt honom, felaktiga uppfattningarna. Lucretius ser flera svårigheter med reinkarnationstanken, dvs. att själen är evig och att samma själ återföds gång på gång i

olika kroppar. Hur vet man exempelvis att människosjälar alltid hittar tillbaka till en människokropp? Hur kan en förnuftig själ blir dum och tvärtom? Och varför är inte barn lika fulla av visdom som vuxna? Bara för att barns kroppar är små och outvecklade behöver detta inte betyda att barns sinnen också måste vara utvecklade. Dessutom, menar Lucretius, är det svårt att tänka sig att ett odödligt ting (själen) skulle kunna förena sig med ett dödligt ting (kroppen). (Lucr.,s.107,108) Varför skulle själen ens vilja förenas med ett dödligt ting? Lucretius är även kritisk till tanken på att själen skulle kunna leva vidare utan den fysiska kroppen, i ett liv efter detta. Detta kan tolkas som att båda dessa teorier samexisterade i Lucretius samtid.⁵ Vidare ser Lucretius många problem med kontinuiteten som måste finnas för att man ska kunna tala om att någonting överlever (döden). Om vi nu skulle leva vidare, dvs. att de atomer som vi en gång bestod av själsligt som kroppsligt skulle återanvändas och omformas, skulle detta ändå inte angå oss eller vara vi som levde vidare, dels på grund av bristen på kontinuitet och dels på grund av att så mycket skulle vara omskapat och förändrat, att vi inte längre skulle kunna tala om samma identitet, samma Jag. Lucretius ger oss en variation på Epikuros "berövande argumentet":

Om och om igen vill jag alltså hävda att själen inte kan undgå födelsens lag och ej heller dödens. (Lucr.,s.105)
Intet är alltså döden för oss, den angår oss icke ty en förgänglig ägodel, likt de andra, är själen. (Lucr.,s.109)

Genom att utförligt belysa kontinuitetsproblematiken vill Lucretius avfärda såväl reinkarnationstanken, som teorin om att själen lyfts upp till ett evigt liv. Lucretius refererar till det han tidigare sagt angående att allting består av atomer. Även vår själ består av atomer och av detta följer, att även själen är dödlig. Den avlidne själv kan av logiska skäl inte känna saknad till livet. Saknaden är enkelriktad, enligt Lucretius. Saknaden har endast med dig själv att göra. Saknad, sorg och rädsla hör till de levandes problem, ej till de dödas. (Lucr.s,s.100,111)

Sömnen som liknelse

Ändå saknar ingen sig själv eller längtar till livet medan han sover och själ och kropp ligger båda i dvala, nej, ingen lust att vända igen till oss själva och vakna känner vi - gärna för oss kunde sömnen fortsätta evigt (Lucr.,s.111)

⁵ Reinkarnationstanken kan ses som ett platonskt arv, hos Platon kallad återerinring, eller som att hinduistiska reinkarnationsteorier nått Medelhavet. Själen som evig kommer från Zoroastrism, judendom och olika mystiska traditioner som exempelvis gnosticismen.

Lucretius vill vända på perspektiven och istället se döden som en befrielse. Han ber oss tänka på döden på samma sätt som vi tänker på sömnen. När vi sover upplever vi inte att kroppen och sinnet saknar sig själv eller livet. I sömnen känner vi ingen lust till att återvända till ett vaket tillstånd. När vi sover skulle vi gärna kunna tänka oss att sova vidare, att sömnen skulle fortsätta för evigt. Sömnen tycks vara en behaglig existensform. Detta förutsätter dock att alla håller med om att sömnen är ett gott, ofarligt och njutningsfullt tillstånd. Vi behöver inte vara rädda för vår egen dödlighet (dvs. att vara en ändlig varelse) eller för att vara död (förstahandsperspektivet), enligt Lucretius. Som död slipper du för evigt alla bekymmer, du sover fridfullt vidare. Tårarna och sorgen finns endast hos de överlevande. I döden, för den sovande döde, finns varken lidande eller smärta. Lucretius ställer frågan, om måste det verkligen alltid vara något sorgligt att få återvända till vilan och sömnen. Att efter klagan och smärta få somna in behöver inte alltid vara sorgesamt. (Lucr.,s.111) Enligt Lucretius är det heller inte befogat att oro sig inför andras död (tredjepersonsperspektivet). Vi känner saknad när någon närstående, men de döda har det bra där de är dvs. de är ingenstans. Lucretius återkommer till att döden är ett intet, som inte berör oss. Varken vår egen eller andras. Efter döden splittras och sprids kroppens, själens och sinnets atomer. Döden blir till ett ingenting. Det finns inga goda skäl till att anta att döden är ett obekvämligt tillstånd att befinna sig i, enligt Lucretius.

(A)symmetri argumentet - innan födelsen och efter döden

Se dig om mot den evighet som innan vi föddes ilade bort- den betyder ej det ringaste för oss. Det är en trogen spegel av kommande tid som naturen vill hålla upp för oss, av en framtid då vi är borta. Inte är väl den bilden så hemsk och fasanfullt dyster? Kunde en ljuv och rofull sömn vara mera behaglig? (Lucr.,s.113)

Med symmetri argument, vill Lucretius, (be)visa att vi inte lider av att inte vara födda. Vi kommer därför heller inte att lida av att vara döda, och har följaktligen inte någonting att frukta av döden. Tillståndet som ofödd är nämligen en direkt spegel av det kommande tillståndet som död. Warren ser två olika antaganden i Lucretius symmetri argument som han kallar "P (for 'past') i and ii":

"Pi. Our pre-natal non-existence was nothing to us before we were born.

Pii. Looking back from within a lifetime, our pre-natal non-existence is nothing to us."

(Warren,s.58)

Pi. Handlar om att tillvaron innan vi föddes då inte betydde någonting för oss.

Pii. Handlar om att tillvaron innan vi föddes inte betyder någonting för oss nu när vi lever och tänker tillbaka på detta (tillstånd). Accepterar man inte dessa två premisser behöver man heller inte av nödvändighet gå med på att den framtida eviga tiden som död inte

heller angår oss när vi lever. Frågan är om man kan vända på, dvs. spegla resonemanget, så som Lucretius vill. Det skulle resultera i följande två påståenden:

1) att vara död betyder ingenting för den döde. Och

2) nu när vi lever och tänker framåt så betyder vår framtida död ingenting för oss.

Luper menar att symmetrin i detta resonemang inte är symmetrisk. Vi har helt enkelt inte samma relation till icke existensen innan vi föddes och icke existensen efter vår död. Att gå från att inte ha någonting till att ha ett liv är mer positivt, än ett gå från att ha ett liv till bli fråntagen detta. Dvs. det är inte samma sak att gå från intet till varat, som det är att gå från varat till intet. Symmetrin haltar.

Notice that the mirror image of death is birth (or, more precisely, becoming alive), and the two affect us in very different ways: birth makes life possible; it starts a good thing going. Death makes life impossible; it brings a good thing to a close. (Luper, 2006)

En ytterligare dimension på frågan om döden är människors rädsla för att straffas för sina synder efter döden, och omvänt att få sin belöning i ett tänkt liv efter detta. Detta, menar Lucretius, kan ha en förödande inverkan på hur människor väljer att leva sina liv. Vissa målar upp jättelika scenarion över hur de tror att de kommer att straffas efter döden. Tankarna på dessa hemska scenarion uppfyller deras dagar och gör på många sätt deras liv till ett helvete redan här på jorden. Många befarar att allt bara kommer att bli värre efter döden och att straffet dessutom pågår i evighet. Men denna skuld och fruktan är obefogad. (Lucr., s.114) Lucretius argumenterar för att allt tar slut efter döden, existensen, perceptionen osv.. Vi kan varken njuta eller känna smärta, belönas eller straffas. Enligt Lucretius ska vi ge upp tanken på evigt liv här på jorden såväl som i ett liv efter detta. Sanningen är att vi har en oändlighet av tid som icke existerande varelser framför oss. En död utan ände. (Lucr., s.116)

Livet som gåva, döden som befrielse

Hade det varit till skada för oss om aldrig vi funnits? Kanske vårt arma liv låg försänkt i sorg och i mörker ända tills skapelsens första dag sände ut sina strålar? Var och en som är född vill naturligtvis stanna i livet så länge lusten finns och dess lockelser kvarhåller honom, men om man aldrig känt någon kärlek till livet och aldrig levat, kan det då vara ett ont att aldrig ha skapats? (Lucr., s.158)

Huruvida ska livet anses vara en gåva eller inte? Vore det lika bra att inte ha blivit född? Lucretius menar att förhållandet till icke existensen i hög grad beror på hur man upplever sitt nuvarande liv. Lucretius målar upp två scenarion. För det första, om ditt liv fram till nu har varit gott, varför inte bryta upp från denna tillvaro som den goda gästen, tacka

för sig och lugnt och stilla invänta den sorglösa vilan? För det andra, om ditt liv så här långt har gått dig emot, varför vilja ha mer i tron att detta ska göra dig glad och tillfreds? Varför inte avsluta livet och din otillfredsställelse? Lucretius resonerar som så, att det antagligen inte kommer något nytt, som kommer att ge dig lust och glädje. Allt kommer antagligen att vara som det alltid har varit för dig. Det spelar ingen roll om du blir gammal. Ingen omvälvande förändring kommer, inte ens om du skulle leva för evigt. (Lucr.,s.112) Man kan resonera som så, att det aldrig är försent att bli lycklig och tillfreds. Då känns det som Lucretius ber oss att ge upp alldeles för lätt. Varför resonera som att allting blir som vanligt, och att ingen förändring till det bättre är möjlig? Den som inte uppskattar sitt nuvarande liv kommer alltså, enligt Lucretius logik, inte ens att kunna uppnå det goda livet om de så undslapp döden helt, och den som redan nu njuter och anser sig leva ett gott liv kommer varken ha det bättre eller sämre beroende på om dennes liv blir kort eller långt. Gamla människor som klamrar sig fast vid livet har Lucretius ingenting till övers för. Han vill få människor att förstå, att de alla är en del av kretsloppet. De gamla måste utan bitterhet ge plats åt de yngre. Oupphörligt fördrivs det gamla och tvingas ge vika för något nytt, och ting byggs av ting som förintas. Atomer vill av naturen lösas upp och omforma sig. Vi vet alla, att alla människor kommer att dö. Och ur detta uppstår sedan ständigt nya generationer. Ting föds ur andra tings död. Vi har inte äganderätt på livet. Livet är ett lån. (Lucr.,s.112,113) För Lucretius gäller även naturlagarna för människan. Det gäller för oss att inta en sund inställning till livsbetingelserna som omgärdar människolivet.

Epikuros (grund)argument kontra Lucretius (tillägg)

För epikuréerna är det tydligt att 1): Döden är en ickehändelse för personen som går genom denna förändring och 2): Dödens vara är ett ickevara. Godtas dessa två premisser följer att det heller inte är rationellt att vara rädd, varken inför sin egen eller andras död. Epikuros "existens argument" är det starkaste argumentet för denna hållning: "Där jag är, där är inte döden, och där döden är, där är inte jag". Rent semantiskt är denna sats helt koherent. Nästan lika starkt är "berövande argumentet": Alla sinnesförnimmelser upphör vid dödsögonblicket. Efter det finns inget som kan upplevas.

Lucretius två argument är mer problematiska. Det är svårt att få en liknelse logiskt koherent. Hans två argument förmedlar snarare en känsla, en känsla av att döden är odramatisk, neutral, ett intet. Angående "sömnargumentet": "Du som sover dödens sömn skall till tidernas ände slippa alla bekymmer och kval". (Lucr.,s.111) Detta påstående bygger på att alla håller med om att sömnen är ett fridfullt tillstånd. Men för

någon med återkommande mardrömmar blir denna liknelse snarare ett evigt straff. Angående "symmetri argumentet": Rent psykologiskt uppfattas det som hoppfullare och mer positivt att vara ofödd med chansen att en dag bli född, än att som död definitivt ha existensen bakom sig. Men man kan argumentera för att, att vara ofödd är ett odramatiskt tillstånd, och att det på grund av detta kan förefalla som om även dödens tillstånd bör vara lika odramatiskt. Frågan är hur starkt detta argument ska anses vara. Epikuros två argument är övertygande. Däremot håller inte Lucretius liknelser för sig själva, utan ska snarare ses som ett komplement till Epikuros grundpremiss. Epikuros två grundargument är så starka att Lucretius två argument i strikt mening inte tillför någonting, dvs. egentligen inte behövs. Tillsammans ter sig Epikuros och Lucretius texter eventuellt ännu starkare, då de appellerar både till människors känsla och förnuft. En läsning av Lucretius kan eventuellt även bidra till en större förståelse av Epikuros originaltexter.⁶

För en utförlig redovisning kring relationen mellan Epikuros berövande argumentet och Lucretius symmetri argumentet se Kun Leis *Defending Lucretius' Symmetry Argument against the Fear of Death*. (Lei,2007) Enligt Lei är att en av de största skillnaderna att Lucretius symmetri argumentet intar ett förstapersonsperspektiv medan Epikuros berövande argumentet intar ett tredjepersonsperspektiv. Lei menar vidare att Lucretius symmetri argumentet inte enbart ska ses som en enkel addition av Epikuros berövande argument. Lucretius snarare utökar, fyller på och försöker överbrygga, där det eventuellt fanns luckor i Epikuros berövande argumentet. I konklusionen kommer Lei fram till att Lucretius symmetri argument "between pre-natal non-existence and post-mortem non-existence is quite coherent". (Lei,s.33) Det är en tolkningsfråga, vad som anses vara "quite coherent".

Tolkning och tillämpning: Warren och Onfray

I *Facing Death* "erkänner" Warren att han tänker mycket på döden, och att han säkert inte är ensam om det. Han menar att frågor kring döden samtidigt även väcker upp många frågor kring livet:

It seems to me that the philosophical consideration of the nature and value of death leads naturally and rapidly to the consideration of a number of central and significant philosophical questions in ethics and metaphysics. Considering death involves considering what it is to live a life, and considering whether death can be a harm involves considering how to live a good life. If any questions are worth pursuing, these are. (Warren, Acknowledgements)

⁶ Detta är tolkat utifrån ett filosofiskt perspektiv. Som dikt betraktat står sig Lucretius dikt fortfarande.

Warren ser sin bok som en studie i både epikurism och i "the philosophy of death". (Warren, Acknowledgements) Han försöker på ett systematiskt sett reda ut frågan om döden. Han fokuserar generellt på frågorna 'Is someone harmed by dying?' or 'Is death bad for the person who dies?' (Warren,s.2) På frågan om när döden är skadlig, om den nu är till skada, ger Warren fem möjliga svarsalternativ:

1. Death is a harm before the person dies.
2. Death is a harm at the instant of death.
3. Death is a harm after the person has died.
4. Death is eternally a harm for the person who dies.
5. Death is a harm for the person who dies but 'at no definite time' (Warren,s.46)

Exempelvis, svarsalternativ 1) handlar om all den oro och ångest frågan om döden eventuellt genererar hos personen när han/hon fortfarande är i livet. Svarsalternativ 3) menar att det är dåligt för en person att vara död och att det alltid är bättre att vara vid liv. Svarsalternativ 5) behandlar snarare frågan om hur det är att vara medveten om sin dödlighet såväl i livet som efter döden. Warren ser fyra olika frågor angående frågan huruvida döden är skadlig för personen som dör:

1. Is being dead bad for the deceased?
2. Is it bad for someone that he or she is going to die?
3. Is it bad for someone if he or she dies sooner rather than later?
4. Is it bad for someone to undergo the process of passing from being alive to being dead? (Warren,s.3)

Är döden till skada för den döde? Eller handlar det snarare om att de överlevande känner stor sorg över de döda? Warren menar att svarar man ja på någon av de fyra ovanstående frågorna så kommer det att generera någon av följande fyra rädslor:

1. The fear of being dead
2. The fear that one will die, that one's life is going to end
3. The fear of premature death.
4. The fear of the process of dying (Warren,s.4)

Det går att känna rädsla, ångest och olust för bara några av de ovanstående alternativen. Exempelvis, det går att vara "rädd för att dö för tidigt" samtidigt som man inte är "rädd för att vara död". Samtidigt kan man ha en odefinierad och malande ångest inför det faktum att man är dödlig (dvs. rädsla nummer 2). Warren vill visa på att epikuréerna inte hade ett svar på rädslan inför döden, utan att de snarare hade en hel rad av argument som svarade mot olika infallsvinklar på frågan. (Warren,s.4) Hans teori rör sig sedan kring dessa fyra frågor kring döden och deras fyra relaterade rädslor. Warren anser att det är viktigt att hålla isär dessa frågor och sedan en i taget se hur

epikuréerna "svarar" på dessa (Warren,s.16). Warren tolkar det som att epikuréerna är övertygade om att rädslan för döden, eftersom den är baserad på falska värden/uppfattningar/premiss, kan tas bort med rationella argument. Frågan är dock, enligt Warren, om det verkligen är möjligt att sluta vara rädd för döden som ett resultat av att tänka "klart och korrekt"? (Warren,s.8) För Warren är det slutligen viktigt att se hur frågorna kring döden pekar tillbaka på frågorna om livet. "Importantly, we will need to ask whether it is at all possible to lead a life without fearing death and, if it is, whether a life free from fearing death is a recognizable and attractive human life." (Warren,s.16) Epikuréerna svarar dock ja på denna fråga, dvs. det är ett attraktivt liv att sträva emot. Epikuréerna tycks inte ha sett några problem, risker eller möjliga negativa implikationer med människor som lever utan dödsrädsla.

I Kraften att leva plockar Onfray idéer från bl.a. materialismen, ateismen och skepticisismen och skriver sedan sitt egna *hedonistiska manifest*. Onfray skissar fram en utopi, en framtida vision av ett sekulärt samhälle, kanske av hela världen. Onfray vill lyfta fram antika filosofer, som han menar har hamnat i skuggan. Sedan korsbefrukta deras idéer med dagens nya kunskap för att bäst lösa de problemen vi står inför, som exempelvis religiös fundamentalism, kapitalism och global miljöförstöring. Onfray beskriver revolutionens förutsättningar och möjligheter. (Onfray,s.214,215,216) Det är i detta sammanhang han tar upp epikurismen. Om den kristna traditionen, för Onfray, representerar en livsförnekande etik, står epikurismen istället för en livsbejakande livshållning. Istället för att tala om själen och ett evigt liv, vill Onfray komma tillbaka till och utforska kroppen och detta livets möjligheter. Detta liv, levs även för Onfray, mellan två intigheter. Onfray tolkar epikurismens uppmanande att vända sig bort från politik och makt för att istället leva i små gemenskaper, som en form av antik samhällskritik och anarkism. Denna småskalighet skulle, enligt Onfray, kunna vara ett alternativ till dagens liberala kapitalistiska system. Att vända det offentliga rummet och politiken ryggen ska inte alltid ses som apolitiskt handlande. Det kan istället tolkas som ett väldigt starkt och medvetet politiskt agerande. Det är kring dessa tankar begreppet *hedonistisk politik* uppstår, hos Onfray. Exakt vad detta begrepp står för, förklarar han inte närmare, men för Onfray har den sin historia från Epikuros och framåt. (Onfray,s.219,220) Onfray anser vidare att hans *hedonistiska system* inte är amoraliskt, det uppmuntrar inte till "lyxens gastronomi". Som förslag till ett *hedonismens kategoriska imperativ* ger Onfray följande maxim av Chamfort: "njut och ge njutning, utan att skada vare sig dig själv eller andra - det är hela moralen". (Onfray,s.75,76)

Onfray vill sammanfatta det epikureiska projektet, den epikureiska visionen, om hur man uppnår sinnesfrid såväl individuellt som kollektivt. Enligt Onfray handlar det om att komma tillbaka till den rena lusten över att finnas till och att detta är ett ständigt

aktuellt projekt. (Onfray,s.58) Den hellenistiska tiden beskriver Onfray som dynamisk och kaotisk, som en brytningstid:

Epikurism samsas med gnosticism, den kejserliga stoicismen sammanbör med tusenårsrörelser och apokalyptiska föreställningar om Orienten: den gamla filosofiska rationaliteten går mot sitt slut och delar epoken med allehanda irrationella strömningar –hermetism, mysticism, astrologi, alkemi. Ingen vet så att säga längre vilket helgon han eller hon ska vända sig till.... (Onfray,s.82)

Epikuros väckte starka känslor. Hans motståndare drog ett likhetstecken mellan lust och lusta och de tyckte sig i den epikureiska läran se en njutningsfilosofi av enklaste slag. Linnér konstaterar vidare, att den största anledningen till att epikurismen inte blev lika "framgångsrik" som stoicismen var, att den ansågs vara "sträng" och "världsfrånvänd". Inte alla kan gå med på att det goda livet bäst levs diskret, och att karriär och offentlig framgång inte är något att sträva mot (Linnér,s.10). Den vise uppmanas att frigöra sig från bl.a. politik. (Inwood,s.39) Epikurismen ansågs vara pessimistisk och ha en inneboende misstro mot livet. Enligt Linnér vill Lucretius med dikten hjälpa människor att finna lycka. Lucretius ville genom sin dikt erbjuda människor ett alternativ till siarna som skrämdes med hot om eviga straff efter döden, ett alternativ till stoikernas determinism och gudomlig försyn och ett alternativ till pytagoreerna som lärde ut om själens odödlighet. (Linnér,s.9-11)

Vad pågick i den epikureiska trädgården? Enligt Onfray var "den epikureiska hållningen praktisk och existentiell" och hade "ett existentiellt engagemang i vardagslivet". Dock inte i det offentliga livet i stort, dvs. utanför gemenskapen. Trädgården var öppen för alla utan åtskillnader i fråga om kön, ålder, bildning, social ställning eller härkomst. Det var just denna öppenhet gentemot kvinnor, slavar och främlingar som gav den epikureiska trädgården ryktet om sig, att det förekom tygellös sexuell aktivitet bland medlemmarna. (Onfray,s.55,67,68) (O'Connor,s.10) Detta fick de redan av sin samtid utstå mycket kritik för. Trädgårdsfilosofen blev anklagad för att vara vulgär, arrogant och ohederlig. Det ifrågasattes om hans lära ens var värd att kallas för filosofi. Vägen till sinnesro genom att eliminera olusten som epikurismen representerade mottogs med misstanke. (Onfray,s.55) Onfray ställer sig frågan hur epikurismen har kunna få ett så dåligt rykte under de gångna tvåtusen åren, hur kunde dess ursprungsbetydelse med tiden förvanskas så? "Epikuré som betecknar en lärjunge till Epikuros, ivrande för ett enkelt och asketiskt liv, och på samma gång en plump, vulgär och njutningsystem individ." (Onfray,s.73) Med andra ord, enligt Onfray, den epikureiska läran ansågs vara farlig, anarkistisk, en sådan lära måste förlöjligas, hånas och helst från maktens håll stoppas.

Avslutande diskussion

Med tanke på det stora utrymme döden upptar i dikten och den möda Lucretius lägger ner på att övertyga sina läsare om att döden är ett intet, som inte angår oss, är det svårt att inte undra över, huruvida dikten egentligen mest var skriven i självändamålssyfte, dvs. ett sätt för Lucretius själv att komma fram till hur han ställde sig till sin egen dödlighet. Var det dödsrädseln som fick Lucretius att skriva sin dikt? Ironiskt nog tycks inte hans egen dikt ha övertygat honom om att frågorna kring om döden leder tillbaka till livet. Han sägs ha begått självmord. (Lucr.,s.10,15) På vissa ställen i Lucretius framställning kan vi ana en livsleda, exempelvis i frågan; "Denna fördärvliga lust till liv som med ängslan och tvivel jagar oss människor så skoningslöst, vad är den för något?" (Lucr.,s.116) Han tycks ibland vara uppgiven på oss människor som stretar på och klänger fast vid livet istället för att försonas med vår ändlighet, så att vi kan bejaka den tid vi har kvar att leva. "Människan klamrar sig motvilligt fast vid ett jag som hon hatar ty hennes sinne är sjukt, och hon vet ej varför hon lider." (Lucr.,s.115) Denna pessimistiska ton som Lucretius artikulerar kan anses vara ett steg bort från Epikuros. Det är frågan om epikurismen, så som den är presenterad av Lucretius, uppfattas som den positiva och livsbejakande livsfilosofi Epikuros hade ambitionen att förmedla.

Warren tar upp två frågor som kan uppstå vid en läsning av epikurismen: 1) Självmordet, dvs. hur motiverar epikurismen att vi väljer att leva vidare, när man kommit fram till vetskapen om att döden är ett intet och därav inget att frukta? 2) Hur lever man ett rikt liv med måttliga begär och samtidigt inte saknar dessa begär om man skulle mista dem? (Warren,s.161-213) Lucretius tar upp själva paradoxen kring att själva dödsångesten ibland leder till självmord. (Lucr.,s.88) Samtidigt påpekar han att alla människor naturligtvis vill fortsätta leva. Lucretius tycks mena att det är självklart, att den som lever ett lyckligt liv vill fortsätta att leva och njuta, men å andra sidan, för den som inte har känt kärleken till livet, har han inget tips att ge. Någon regel för livets helighet, oavsett vad, står inte att finna hos Lucretius.(Lucr.,s.158) Epikuros betonar starkt, att han inte har någonting till övers för den som önskar att han inte vore född eller som har bråttom att dö. För Epikuros är att sträva mot att leva väl detsamma som att träna sig inför att möta döden väl. Epikuros har även en mer optimistisk syn på vad framtiden kan erbjuda. Vi ska varken sluta hoppas på, att det vi önskar oss ska uppfyllas, eller anta att önskningarna går i uppfyllelse. (O'Connor,s.64)

Warren ser ett problem, en paradox i den epikureiska filosofin. Å ena sidan uppmuntrar epikurismen att man har vissa mål att sträva mot i sitt liv, vissa begär man vill tillfredställa och njuta av, exempelvis lycka, njutning, rättvisa, frihet, sinnesro, och

vänskap. Å andra sidan ska man inte oro sig för att gå miste om och berövas dessa på grund av en förtidig död.

It is difficult to see, therefore, that a desire can be strong enough to motivate an agent to act but be weak enough that the individual should remain entirely indifferent to its fulfilment. /.../ In that case, it is indeed difficult to see how they could identify a set of desires which the wise man could retain and seek to fulfil while remaining entirely free from any concerns about death. (Warren,s.212)

Epikuros föreslår att man ställer sig två frågor när nya begär uppstår: Vad händer om jag tillfredställer detta begär, respektive vad händer om jag inte tillfredställer begäret?

(O'Connor,s.84) Han tillägger, att inga begär i sig själva är onda och dåliga. Det är ofta hur vi går till väga för att tillfredställa våra begär som ställer till större besvär än själva begäret.

Onfray vill skapa "nomadiska epikureiska trädgårdar, som man anlägger med utgångspunkt i sig själv". (Onfray,s.221) Det kan tyckas naivt att sträva efter att uppnå en bättre stat, en lycklig civilisation, ett fredligt samhälle eller att vilja följa den epikureiska andan och återvända till ett liv i småskalighet bland vänner. Om man med detta menar vända kapitalismen ryggen, sluta konsumera och arbeta mindre, kan denna uppmaning uppfattas som en provokation mot den tidsanda vi lever i. Å andra sidan med det miljöhot världen står inför tycks det vara en god idé att minska begären, konsumtionshungern och återvända till trädgården. Onfray skriver: "Genom att återvända till antikens hedendom kan man också konfrontera döden– som inte låter sig tämjas. Epikuros argument har inte förlorat något av sin kraft, tvåtusen år senare". (Onfray,s.188) Samtidigt medger Onfray att döden (trots allt) "berör oss som idé", som en föreställning. En föreställning som vi ska bearbeta genom att leva, "leva till fullt, totalt, lustfyllt". (Onfray,s.188,189) Alltså, döden existerar som fenomen för oss genom språket. Huruvida döden ytterst existerar i världen eller snarare ska ses som en omstrukturering av atomer, som epikurismen föreslår, är en annan fråga.

Warren avslutar med att citera vad Axiochus svarade Sokrates:

You see, my mind doesn't understand but is carried along by the eloquence of the arguments. They don't even touch the surface but do produce a fine parade of words. They just fall short of the truth. My woes are not relieved by clever arguments; only those that can get through to my soul will do.
(The pseudo-Platonic dialogue Axiochus 369d1–e2,) (Warren,s.214)

På detta har inte Warren något bra svar, eventuellt inte epikurismen heller. Kanske skulle Axiochus ha börjat studera epikureisk filosofi tidigare. Vant sig vid tanken på att döden är ingenting för oss, eftersom allt gott och ont, bra och dåligt, lust och olust endast existerar genom sensationer registrerat av ett medvetande. (O'Connor,s.63) Frågan om döden bör man ständigt återkomma till. (Warren,s.221) Kanske är det vår psykologi och

biologi som instinktivt signalerar till oss att upprätthålla livet och frukta ickeexistensen, dvs. döden. Då skulle epikurismen kunna anses vara skadlig, farlig och gå emot vår natur.

Handlar det här om att skilja på "enkelhet" och "lätthet"? Epikuros recept för sinnesro kan tyckas enkla, men detta är inte detsamma som att råden är lätta. Det krävs en ansträngning. Kanske blir man inte efter en läsning av Epikuros helt av med sin dödsrädsla. Kanske har man fått några verktyg som kan hjälpa en att reda ut frågor kring fenomenet. Förhoppningsvis är det inte längre bara ett stort skrämmande mörker, ett stort tomrum, ett intet att ramla ner i. Istället utkristalliserar sig några tydligt avgränsande frågor. För det första, är det min personliga död jag är rädd för, eller är det snarare rädslan för att andra människor som jag älskar ska dö ifrån mig, som ger mig panik? På detta svarar epikurismen att döden inte kan vara till skada för personen som dör. Alla förutsättningar till förnimmelse upphör vid dödsögonblicket. Detta motiveras genom att hänvisa till naturlagarna och vad allting är uppbyggt av. Även epikuréerna sörjer anhöriga som gått bort. Men det gäller att vara medveten om att sorgen endast finns bland de anhöriga, dvs. hos en själv och inte hos den avlidne. I förlängningen blir det sin egen saknad man gråter över. För det andra, Warrens uppdelning av frågan om döden till fyra delfrågor tycks relevant: Är det provocerande att vara dödlig? Är det att vara död för evigt? Är jag rädd för att själva processen att dö ska vara plågsam? Eller är det snarare rädslan över att dö i förtid som gnager? Det förefaller som epikurismen var medveten om dessa delfrågor och ger svar på alla fyra. Exempelvis svarar Lucretius implicit på första frågan, att genom att studera naturen förstår vi att döden och atomernas kretslopp är en naturlig del av tingens inklusive människans natur. Istället för att förfasa sig gäller det att acceptera och försonas med naturens ordning inklusive människans existensvillkor. Enligt Epikuros är det den korrekta förståelsen om döden som gör att ett liv blir njutningsfullt, inte på grund att ens liv blir längre, utan för att man har blivit av med längtan efter odödlighet. (O'Connor,s.63) Att vara död är inget tillstånd där man har ett medvetande, vilket medför att där heller inte finns möjlighet att ha perception, sinnesförnimmelser, tänka eller känna. Döden som (icke)tillstånd är alltså ingenting att frukta. Enligt epikurismen är man inte närvarande vid dödsögonblicket, så processen att dö är ingenting man behöver vara rädd för. Och eftersom själva döendet inte är hemskt bör man heller inte oroa sig i förväg. (O'Connor,s.63) Slutligen angående fråga fyra om att dö i förtid: Epikuros svarar att en vis person varken tar avstånd från livet eller är rädd för att inte finnas till. För Epikuros handlar det inte om kvantitet utan om kvaliteten på ens liv. Ett njutningsfullt liv behöver inte vara det längsta livet. Liksom det inte handlar om att äta mest utan om att äta god mat som ger njutning. (O'Connor,s.63)

Är du en Axiochus? Fortfarande rädd för döden, för att inte längre kunna uppleva? Är det fortfarande en provocerande tanke att du en dag kommer att bli fråntagen allt det du har byggt upp, hus, karriär, familj, osv.? Vad händer om du svarar nej? Hur skulle ditt liv påverkas om du inte längre bryr dig om huruvida ditt liv slutar imorgon? Hur skulle samhället förändras om evig ungdom och långt liv inte längre var eftersträvänsvärt? Skulle människor i högre utsträckning ta sina egna liv, ta varandras liv? Eller skulle vi bejaka livet och nuet i högre utsträckning? Skulle livets helighet urvattnas eller förstärkas? Snarare än att fråga oss "är det dåligt att dö?", kanske det är mer konstruktivt och intressant att ställa sig frågan "måste döden [alltid] vara en olycka?" Luper menar, att genom att ändra våra begär kan vi leva så att döden, när den än inträffar, inte kan frånta oss någonting. (Luper, 2006)

Källor / litteraturförteckning

Hutchinson, D.S., intro. sid. vii – xv, Inwood, Brad (1994) *The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia*, Hackett Publishing Company, Cambridge

Inwood, Brad (1994) *The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia*, Hackett Publishing Company, Cambridge

Lei, Kun (2007) *Defending Lucretius' Symmetry Argument against the Fear of Death*, Master of Arts In the College of Arts and Sciences, Georgia State University

Linnér, S, intro. sid.7- 20, Lucretius, Carus (2002) *Om tingens natur*, Natur och kultur, Södertälje

Lucretius, Carus (2002) *Om tingens natur*, Natur och kultur, Södertälje

Luper, Steven (2006) *Death*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<http://plato.stanford.edu/entries/death/> (11 jul 09)

O'Connor, Eugene (1993) *The Essential Epicurus: Letters, Principal Doctrines, Vatican Sayings, and Fragments*, Prometheus Books, New York

Onfray, Michel (2006) *Kraften att leva: Ett hedonistiskt manifest*, Nya Doxa, Smedjebacken

Russell, Bertrand (1997) *Västerlandets filosofi*, Tryck scandBook AB, Falun

Sedley, David (2004) *Lucretius*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<http://plato.stanford.edu/entries/lucretius/> (11 jul 09)

Warren, James (2004) *Facing Death: Epicurus and His Critics*, Oxford University Press